

Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz

Ercan ENÇ*

It is known that, if the ratio of current deficit to the GDP is more than some level, economic crisis is unavoidable. On the other hand most exchange anchor policies implemented so far ended with crisis. So the reason of last two economic crisis is 2000 economic stabilization program itself. The source of current deficit is the deficit of foreign trade. The reasons of increase in foreign trade deficit in 2000 are over valued of TL caused by exchange anchor policy and Custum Union with EU.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra Türkiye'nin 1) Dış borçlarını, 2) İç borçlarını döndürüp döndüremeyeceği neredeyse ekonominin tek sorunu olarak tartışılmaktadır. Buna bağlı olarak da tüm çabalar dış ve iç kaynak teminine yönelmektedir. Esasında bu iki sorun iç-içe geçmiş durumdadır. İç borçlar için içeride yeterli kaynağın bulunamaması açığın dış kaynaklarla kapatılması ihtiyacını doğurmaktadır; bu da ancak düşük kur yüksek faizle mümkün olmaktadır. Bu durum bir yandan, cari açıklarla birleşerek ekonominin dış kaynak ihtiyacını artırırken, yüksek faiz nedeniyle de iç borç stokunda artışa yol açmaktadır. Bu yolla içeride hacmi artan sıcak para, ani çıkışlarla, Rusya, Asya, Meksika örneklerinde olduğu gibi krizlere yol açmaktadır. Düşük kur politikasının diğer bir sonucu ise, ihracatı baskı altına alırken ithalat artışı ile dış ticaret ve cari açığı artırmasıdır. Bu durumda ekonominin dış kaynak ihtiyacı da artmakta, dış borçların döndürülemeyeceği endişesi ve buna bağlı devalüasyon korkusu sıcak paranın ani çıkışına zemin hazırlamaktadır.

I. CARI AÇIK

Cari açığın yaklaşmakta olan bir krizin temel göstergesi olduğu, IMF Başkan Yardımcısı Stanley Fisher (1988: 115) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "Gerçekleşen ve beklenen cari açık büyükse ülke devalüasyona davetiye çıkarıyor demektir." Fisher, buna benzer görüşlerini bir toplantıda da yinelemiştir: "Meksika'nın cari işlem açığı çok yüksektir ve büyük ölçüde portföy yatırımı ile finanse edilmektedir. Bu yatırımlar çok hızlı olarak geri çekilebilir ve Meksika'yı

* Doç.Dr. G.Ü. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

devalüasyon yapmak zorunda bırakabilir. Faiz oranı ne kadar yükseltirse yükseltilsin, sermayenin geri kaçıışı ve bir devalüasyon önlenemez." (Fisher, 1994: 306) .

Diğer taraftan Dornbusch (2001: 3), cari açık/GSYİH oranının %4'ü bulmasının bir ülkeyi kriz bakımından kırmızı bölgeye taşıyacağını belirtmektedir. Ercan Uygur (2001:22) ise, Türkiye açısından sürdürülebilir cari açık oranının %2 olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. Cari İşlemler Dengesi (Milyar Dolar)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2000 ¹	2001 ¹
DışTic. Den.	-8.2	-14.2	-4.2	-13.2	-10.6	-15.4	-14.2	-10.4	-22.3	-9.8	-2.8
Diğer mal ve hizmetler(Net)	3.1	4.0	3.8	6.4	3.7	7.9	10.5	3.9	7.3	1.7	1.3
Karşılıksız Transfer. (net)	4.1	3.8	3.0	4.5	4.5	4.9	5.7	5.1	5.3	2.5	2.0
Cari İşlemler Dengesi	-1.0	-6.4	2.6	-2.3	-2.4	-2.6	2.0	-1.4	-9.7	-5.6	0.5

(1) Ocak-Haziran

Kaynak: Merkez Bankası Bültenlerinden alınan verilerden tarafımızdan düzenlenmiştir.

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde cari açık/GSMH oranının sadece iki yılda, 1993'de %4; 2000'de %4.8 olarak, %2'nin üstünde olduğunu görürüz. Sonuç 1994 ve 2001'de yaşanan ekonomik kriz ve TL'nin devalüasyonudur. Bu durum **cari açığın önemli bir kriz nedeni ve göstergesi olduğu savlarını** doğrulamaktadır. Diğer taraftan Kasım 2000'deki 5.3 ve Şubat 2001'in son haftasındaki 4 Milyar Dolarlık sıcak para çıkışları da, %6000'lere kadar çıkan gecelik faizlere karşın, **yüksek faiz oranı ile sermaye kaçıışının önlenemeyeceğini** göstermektedir.

Ancak yukarıda ifade edilen olgular krizin nedenleri değildir. Krizin nedenlerini uygulanan politikalarda aramak gerekir. Türkiye'nin 1994-1999 yılları arasındaki 6 yılda toplam cari açığı 4.1 Milyar dolar iken ne olmuştur da 2000'de bir yılda 9.7 Milyar Dolara çıkmıştır? Bu sorunun cevabı açıktır. Krizin nedeni 2000 yılında uygulamaya konan dezenflasyon programının bizzat kendisidir. Bu programda döviz çıpası esas alınmıştır. Döviz kontrol altına alınarak, faiz oranlarının dış kaynak girişi ile de düşürülmesi; kur ve faiz oranlarının düşürülmesi ile de enflasyon oranının azaltılması hedeflenmiştir. Fakat enflasyonun hedeflenen kadar düşürülebilmesi, TL'nin aşırı değerlenmesine, ithalatın hızla artarak cari açığı da artırmasına, bu durum da devalüasyon beklentisi ile döviz atağına yol açarak programın iflasına yol

(1) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ercan Uygur (2001: 17-21).

açmıştır. Kaldı ki, enflasyonla mücadelede döviz kurunun çıpa olarak kullanıldığı programların çoğu krizle sonuçlanmıştır. Tablo 1 incelendiğinde cari işlemler dengesini oluşturan üç kalemden ikisinin sürekli pozitif fazla verdiği; cari açığın dış ticaret dengesinden kaynaklandığı görülmektedir.

II. DIŞ TİCARET

Tablo 1 ve Tablo 2'nin karşılaştırılması 2000 yılındaki cari açığın nedeninin 2000 yılı programı olduğunu göstermektedir. Döviz çıpası uygulaması, TL'nin aşırı değerlenmesi nedeni ile ithalatta patlamaya yol açmıştır. Bu program kontrolsüz finansal liberalizasyon uygulaması ile birleşince ortaya mevcut tablo çıkmıştır. Diğer taraftan dış ticaret açığının, kriz sonrası ortaya çıkan devalüasyon ve ekonomik küçülmenin gerçekleştiği yıllar dışında, giderek artan bir trend gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2. Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2000 ¹	2001 ¹
İhracat (FOB)												
(Bavul Hariç)	13.6	14.7	15.3	18.1	21.6	23.2	26.3	27.0	26.6	27.3	13.8	15.2
İthalat (CİF)	21.0	22.9	29.4	23.3	35.7	43.6	48.6	45.9	40.7	54.0	25.5	20.4
Dış Ticaret Dengesi	-7.4	-8.2	-14	-5.1	-14.1	-20.4	-22.3	-18.9	-14.1	-26.7	-11.7	-5.2
İhr./İth.	64.6	64.4	52.2	77.8	60.6	53.2	54.1	58.7	65.3	50.6	54.1	74.5

(1) Ocak-Haziran

Kaynak: DİE Yayınları

İthalatın mutlak değer olarak azaldığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranının arttığı 1994, 1999 ve 2001 yılları ekonomik küçülmenin yaşandığı yıllardır (Bkz. Tablo 2 ve 3).

Tablo 3. GSMH (Milyar Dolar)- Dolar Kuru (Yıl İçi Ortalaması)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
GSMH	150.2	158.1	178.7	132.3	167.2	178.1	199.2	206.3	185.1	201.1
Dolar /TL	4182	6883	11008	29764	45918	81543	152161	261293	419542	626410

Kaynak: TCMB

Dış kaynak gereksinmesinin azaltılmasının tek yolu ekonominin büyüyerek cari fazla vermesi olduğuna göre, çözüm dış ticaret açığının daraltılmasından geçmektedir. Dış ticaret açığının giderek artmasının ise iki temel nedeni olduğu görülmektedir.

- 1) Gümrük Birliği
- 2) Sanayinin yapısal sorunları.

1. Gümrük Birliği

Dış ticaret açığının özellikle 1996 yılından sonra hızla arttığı görülmektedir. Bu tarih Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği'ne girdiği tarihtir. Gümrük Birliği öncesi beş yılda (1991-1995) yıllık ortalama dış ticaret açığı 9.76 Milyar Dolarken, Gümrük Birliği sonrası beş yılda (1996-2000) açık 20.48 Milyar dolara çıkmıştır. Ortalama artış yıllık 10.72 Milyar Dolardır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 4. Türkiye-AB Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İhracat	7.0	7.6	7.3	8.3	11.1	11.5	12.2	13.5	14.3	14.4
İthalat	9.2	10.0	12.9	10.3	16.9	23.1	24.9	24.1	21.4	26.5
Dış Ticaret Dengesi	-2.2	-2.4	-5.6	-2.0	-5.8	-11.6	-12.7	-10.6	-7.1	-12.1
Toplam İhr. İçindeki payı	51.5	51.7	47.7	45.9	51.4	49.6	46.4	45.0	53.7	52.8
Toplam İth. İçindeki payı	43.8	43.7	44.2	44.2	47.3	53.0	51.2	52.5	52.6	49.1

Kaynak: DİE

Diğer taraftan AB ile olan ticaretimizden kaynaklanan dış ticaret açığı ortalaması Gümrük Birliği öncesinde 3.5 Milyar Dolar iken Gümrük Birliği sonrasında bu ortalama 10.8 Milyar Dolara çıkmıştır. Avrupa Birliği ile olan ticaretimizdeki dış ticaret açığı artışı; Gümrük Birliği sonrası yılda ortalama 7.3 Milyar Dolar olmuştur. Bu rakam, Gümrük Birliği sonrası ortaya çıkan ortalama yıllık dış ticaret açığı artışının %68.2'nin AB ile olan ticareten kaynaklandığını göstermektedir (Bkz. Tablo 4).

Diğer taraftan Gümrük Birliği öncesi Avrupa Birliği'nin ihracatımızdaki payı ortalama %49.64 iken bu oran Gümrük Birliği sonrası artmamış, tersine neredeyse değişmeden, %49.5 seviyesine düşmüştür. Buna karşılık AB'nin Gümrük Birliği öncesi ortalama %44.6 olan ithalatımızdaki payı, Gümrük Birliği sonrası ortalama %51.7'ye çıkmıştır (Bkz. Tablo 4).

Görüldüğü gibi Gümrük Birliğı'nin Türkiye'ye ihracat açısından hiçbir faydası olmadığı gibi, gümrük duvarlarının kalkması sonucu iç pazar, hem AB ülkeleri hem de diğer ülkelerin mallarına karşı savunmasız kalarak, ithalat hızla artmıştır.

2. Sanayinin Yapısal Sorunları

2000 yılı itibarı ile, Türkiye ithalatının %13'ü tüketim malları, %65'i ara malı ve %22'si sermaye malları iken; ihracatının %53'ü tüketim malı, %40'ı ara malı ve 57'si sermaye mallarından oluşmaktadır. İthalatın yapısı, Türkiye'nin hem yatırım aşamasında, hem de üretim aşamasında dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Nitekim, ithalat sadece ekonominin küçüldüğü 1994, 1998 ve 2001 yıllarında gerilemektedir. Türkiye büyümek istiyorsa, hem yatırım aşamasında sermaye malları hem de üretim aşamasında ara malları ithalatını arttırmak zorunda kalmaktadır. Gümrük Birliğı bu bağımlılığı daha da arttırmaktadır. Türkiye 1998 yılında 46 Milyar Dolar ithalatla 206.3 Milyar Dolarlık bir GSMH elde ederken, 2000 yılında 54 Milyar Dolarlık ithalatla sadece 201.1 Milyar Dolarlık GSMH'ya ulaşabilmiştir (Bkz. Tablo 2 ve 3). 8 Milyar Dolar daha fazla ithalat, buna karşın 5.2 Milyar Dolar daha düşük üretim hacmi. Bu durum Gümrük Birliğı'nin ekonomiyi giderek nasıl ithalata bağımlı hale getirdiğini göstermektedir.

Tablo 3. İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (1992-2000)

	1992	1994	1998	2000
Toplam Dış Ticaret	64.4	77.8	58.7	50.6
Tüketim Mallarında	442.2	662.8	270.1	191.7
Ara Mallarında	39.5	49.7	37.7	32.1

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri.

Yukarıdaki tablo (Tablo 5) gelişmenin vahametini daha da açık gözler önüne sermektedir. Türkiye esas olarak tüketim malları ihraç eden bir ülke iken (ihracatının %53'ü), giderek tüketim mallarındaki üstünlüğünü kaybetmektedir. 1992 yılında ithal ettiğinin 4.4, 1994'de 6.6 katı tüketim malı ihraç ederken bu oran 2000 yılında 1.9 kata inmiştir. Tedbir alınmazsa önümüzdeki yıllarda net tüketim malı ihracatçısı ülke durumundan net tüketim malı ithal eden ülke durumuna gelecektir. Ara malları açısından da (ihracatının %40'ı) benzer olumsuz bir gelişme gözlenmektedir. Ara mallarında %40 civarında kendine yeterli bir ülke iken, bu oran 2000 yılında %32'lere düşmüştür.

2000 yılı programı kendi yarattığı Şubat krizi ile sonlandı. 19 Şubatta 1 Dolar 685.000 Lira iken, ayın sonunda %40 devalüasyon ile 960.000 Liraya çıktı. Dalgalı kur sistemi ile şimdilerde 1.600.000 Lira üzerinden %133'lük bir orana erişti. Kur

serbest bırakılarak, faizlerin düşürülmesi ile kamu borçlanma maliyeti azaltılmak istendi. Ama görünen odur ki, şimdi uygulanan politikalar da ilerideki daha derin krizlerin nedeni olacaktır. İç borçların 8 Milyar Dolarlık kısmı döviz cinsinden konsolide edilerek, i) geri ödeme hacmi azaltılarak faiz oranlarını düşürmek; ii) döviz yaratarak döviz talebini bastırmak; iii) Bankaların açık pozisyonunu gidererek mali sistem düzeltilmek istendi. Ancak, i) faiz oranları düşürülemediği gibi, döviz kurunun daha da artışı ile borçlanma maliyetleri sürekli arttı. Bu artış önümüzdeki yıl TL cinsinden iç borç stokunu daha da arttırdı. ii) Ekonomideki dolarizasyonu artırarak, döviz talebini azaltmak yerine daha da arttırdı. iii) Piyasayı fonlamak için iç borç geri ödemelerinden daha azını çekmek suretiyle piyasaya bıraktığı likidite, faizleri düşürmek yerine dövize giderek ve döviz talebini arttırarak kuru yukarıya doğru fırlatmaktadır.

Döviz kurunun hızlı artışı (%133) ile birlikte ekonomideki beklenenden de hızlı küçülme (%8-10) 2001 yılında ithalattaki hızlı daralma ile dış ticaret açığını azaltmış, ilk 6 ayda cari işlemler dengesi 0.5 Milyar Dolar fazla vermiştir (Bkz. Tablo 1). Yılın tamamı için ise 3-5 Milyar Dolar cari fazla beklenmektedir. Ekonomi büyürken ihracatın ve diğer cari işlemler kaleminin artışı ile cari fazla özlenen bir durum iken, ekonomi küçülürken verilen cari fazla iç talebin çöktüğünün bir göstergesi olmaktadır. Sadece finansal dengeleri gözeten bu uygulama reel sektörü çökertmiştir. Korkarız ki bu çöküntü 2002 yılı bütçe beklentilerinin gerçekleşmemesine yol açarak, bir yandan faiz oranlarını diğer yandan da dolarizasyondaki artışla beraber kur artışlarını zorunlu kılacak, ekonomi belki de hiperenflasyona yelken açacaktır. 2000 programı 2001 Krizine yol açarken 2001 programının da dış ekonomik ve siyasi gelişmelerle de birleşerek 2002 yılı krizinin nedeni olabileceği kuşkusunu yaratmaktadır.

Herkes derin bir ekonomik kriz içerisinde olduğumuzu, tarihimizin en derin krizini yaşadığımızı ifade ediyor. Bu bağlamda, bir kriz ne kadar derinse alınması gereken önlemlerin de o kadar radikal olması gerektiği açıktır.

KAYNAKÇA

DİE, Yıllık İstatistikler.

DORNBUSCH, Rudiger (1997), "The Folly, the Crash and Beyond: Economic Policies and the Crisis" in Sebastian Edwards and N. Naim (Editors) **Mexico 1994**. Washington, D.C: Carnegie Endowment.

DORNBUSCH, Rudiger (2001), "A Primer on Emerging Market Prices" paper presented at the NBER Conference on Preventing Currency Crisis in Emerging Markets, January 11-13.

DPT, Ekonomik Göstergeler.

FİSCHER, Stanley (1988), "Real Balances, the Exchange Rate, and Indexation: Real Variables in Disinflation", **Quarterly Journal of Economics**, 103 (1), s. 110-128.

FİSCHER, Stanley (1994), "Comments on Dornbusch and Werner", **Brookings Paper on Economic Activity**, No.1, s. 304-309.

FİSCHER, Stanley (2001), "Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct?", paper presented at the American Economic Association Meeting, New Orleans, January 6.

TCMB, Ekonomik Bültenler.

UYGUR, Ercan (2001), **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, No: 2001/1, Ankara.